

CRNOGORSKA EMIGRACIJA U VRIJEME NESTANKA CRNE GORE I NASTANKA SOVJETSKE RUSIJE

Šerbo Rastoder

The relations between Montenegro and Russia were changing, especially since 1903 when Serbia became the basic pillar of the Russian politics and interests in the Balkans. The position of Montenegro within the Russian priorities was beneath the interests of Serbia. Shortly, it meant that Russia supported the unification of Montenegro and Serbia which would lead to the creation of Great Serbia. Due to the situation in Montenegro and its political surrounding during the World War I, the Montenegrin government was forced into exile. However, many documents which exist even today attest that Montenegrin-Russian relations hadn't been broken in 1918, but they don't give us information on when these relations were ended.

Idila crnogorsko-ruskih odnosa uspostavljenih početkom XVIII vijeka, okončaće se krajem Prvog svjetskog rata, nestankom Crne Gore. Oktobarskom revolucijom, Rusija će se preobraziti u društvo sa novim ideološkim i političkim prioritetima i kao takva neće imati interesa za iskazivanje naklonosti prema jednom istorijskom savezniku na kojeg je dugo gledala sa simpatijama sve dok joj je trebao jež u stomaku Osmanskog carstva. Istina, izučavaoci rusko-crnogorskih odnosa tvrde da se promjena u tim odnosima prepoznavala još od početka XX vijeka. Razlozi takvoj politici se nalaze u novodno „povišenoj ljubavnosti“ kralja Nikole prema Italiji i Austrougarskoj i posebno promjena na prestolu u Srbiji 1903. godine. Ocjenjujući da je

knjaz Nikola Petrović nepouzdan saveznik, ruska diplomatija ga je od 1903. godine stavila u drugi plan, smatrajući da je povratkom Karađorđevića na vlast u njima i u Srbiji dobila najvažnijeg saveznika na Balkanu. Od tada Rusija tretira Crnu Goru „samo kao dio svojih vojnih efektiva“¹. Ni potpisivanje vojne konvencije sa Rusijom 1910. godine, niti ugovora o plovidbi i trgovini 1909, pa ni posljednja posjeta kralja Nikole Petrogradu (1912) nije bitnije uticalo na promjenu ruskog stava. Posebno od 1913. godine, kada je Osmansko carstvo potisnuto sa Balkana, stav Rusije se bitno mijenja u prilog realizacije plana o prisajedinjenju Crne Gore Srbiji.²

Kraj Prvog svjetskog rata i Rusija i Crna Gora su dočekale u haosu unutrašnjih protivurječnosti koje su u jednoj zemlji dovele do revolucije (1917) a u drugoj do nasilnih promjena državno-pravnog statusa i politike nestanka. Vladajuće dinastije postaju personifikacija „bivših“ država a njihova sudbina i perspektiva bivjua određene sudbinom i perspektivom država kojima su na čelu.

Kada je početkom 1916. godine bio primoran da napusti Crnu Goru, kralj Nikola je imao iskustvo 75-godišnjeg starca, ali i lakomislenost vladara koji je bio na tronu već 56 godina. Kraljica Milena (1847–1923) bila je tada starica od 69 godina, dok su sinovi Danilo (1871–1939), Mirko (1879–1918) i Petar (1889–1932), kao i dvije neudate kćerke, Ksenija (1881–1960) i Vjera (1887–1927) već bili u godinama koje su obavezivale na odgovornost. Od pomenutih, samo je knjaz Mirko ostao u zemlji, izjavivši da želi u teškim trenucima da ostane sa Crnogorcima i dijeli sa njima dobro i zlo. Pokazaće se da je za protivnike Petrovića njegov ostanak bio isto toliko „sumnjiv“, koliko i odlazak drugih.³

¹ Vidi više: Živko Andrijašević, Šerbo Rastoder, *Crna Gora i velike sile*, Podgorica 2006, 91–92.

² Ibid, 92–93.

³ Vidi: Miloš Živković, *Pad Crne Gore*, Podgorica 2000, 211. Živković

Iz Crne Gore su na put pun neizvjesnosti, poput srbijanskog kralja Petra i belgijskog kralja Alberta, krenuli članovi dinastije Petrovića, kralj Nikola i predsjednik vlade Lazar Mijušković na savezničku teritoriju iz Podgorice 6/19. januara 1916. godine⁴ u dvije grupe. Preko Skadra, Medove, Drača, Brindizija, Rima, kralj je sa svojom pratnjom, u kojoj su još bili njegov sin Petar i nekoliko ljudi bliskih dvoru (Petar Plamenac, braća Popovići), stigao u Brindizi 22. januara, gdje ih je sačekao Lazar Mijušković i nekoliko ministara koji su prispjeli dan ranije, potom su, poslije kratkog zadržavanja u Rimu, nastavili za Francusku. Prethodno je i kraljica Milena sa Ksenijom i Vjerom krenula na neizvjestan put. U Lionu su se sastali 23. januara 1916. godine. Sjedište crnogorskog dvora u egzilu bilo je u Lionu u hotelu „Grand“, a potom od početka marta 1916. godine u starom dvorcu Merinjak kod Bordoa, koji je Francuska bila odredila za sjedište kralja Nikole i njegove vlade. Odatle su se

navodi da je ovaj odluci knjaza Mirka prethodila žestoka svađa sa ocem, kraljem Nikolom, koji je insistirao da ovaj krene na put sa njima. Kvalifikujući knjaza Mirka kao „porodičnog nezadovoljnika“, koji je od strane svoga oca čak i bio konfiniran za vrijeme rata, zbog ponašanja koje je štetilo ugledu dinastije, Živković primjećuje kako je Mirkov ostanak u propagandi korišćen protiv kralja Nikole, koji je optuživan da je namjerno ostavio knjaza Mirka kako bi, u slučaju pobjede Centralnih sila, osigurao svoj povratak. Dr Ivo Jovičević navodi u svojim sjećanjima sljedeći razlog ostanka knjaza Mirka: „Pošto je prestolonasljednik bio ranije izašao iz zemlje, koju je sada i kralj napuštao, on je htio ostati sa narodom i čekati da se prilike izmijene, pa da se proglasi za vladara Crne Gore, te da se tako osveti bratu i ocu za pretrpljena maltretiranja i omalovažavanja...“ Vidi: Dr Ivo Jovičević, *O ljudima i događajima, Sjećanje jednog federaliste*, Cetinje 1995, 111.

⁴ Ivo Jovičević navodi da je kralj napustio Skadar noću 8. (21) januara u starim, otrcanim kolima, u kojima su bili: vojvoda Simo Popović, njegov sekretar Miloš Živković, njegov ađutant Risto Ljumović, izvjestan broj perjanika sa komandantom Vukom Vukotićem. Sa njima je išao i knjaz Petar. Ibid, 113.

dvor i vlada 1. jula 1916. preselili u Viši, gdje se dvor smjestio u vilu „Mažestik“, svita u hotel „Astorija“, dok je vlada ostala u Bordou. Poslije kraćeg boravka u Višiju (do 20. jula), potom u Parizu (hotel „Meris“, gdje će kralj često odsjedati) i poslije povrataka iz Poa (mjesto ispod Pirinejskih Alpa, gdje će više puta odlaziti sa ženom i kćerkama), u novembru 1916. godine konačno su se kralj i vlada skrasili u Neju kod Pariza (Neuilly sur Siene rue Ancelle 9 et 4). Tu se nalazio dvor, jedna vila, kuća blizu dvora za perjanike⁵ i malo dalje kuća u kojoj su smještene ministarstva po preseljenju iz Bordoa. U maju 1920. godine kralj Nikola se sa porodicom (kraljicom Milenom i kćerkama Ksenijom i Vjerom) seli u Kan i kasnije u Kap d'Antib na Azurnoj obali. U Neju je bilo formalno sjedište vlade do aprila 1921. godine, iako se tamo, osim dr Pera Šoća i pojedinih činovnika, od maja 1920. godine nijesu nalazili drugi ministri. Plamenac je svoj boravak u Rimu u zgradi crnogorskog konzulata (Via Volturmo 7) nastojao prikazivati *privremenim*, a od aprila 1921. godine kao sjedište Kraljevske vlade predstavljan je

⁵ Pri dvoru su bila 33 perjanika i druga vojnika. Perjanici su bili: Mijat Jovanović, u činu poručnika, dok su u činu potporučnika bili: Đuro Martinović, Ivo Vuleković, Mihailo Sekulić, Radovan Kustudija, Stanko Filipović, Krcun Janković, Vladimir Martinović, Lazar Mrvaljević, Andrija Krivokapić, Mitar Vukmanović, Rako Đurović, Filip Vrbica, Niko Martinović, Filip Jovanović, Vaso Anđušić, Luka Vujović, Pero Popović. U činu narednika Narodne garde: Blažo Vučević, Mileta Nikezić, Veliša Vujošević, Radovan Vučević, Filip Vujanović, Petar Kuzman, Petar Velimirović (narednik sanitetskog odjeljenja), Milo Leković, Mićko Jovetić, Blažo Martinović, Jovan Milošević, Petar Đakonović (potporučnik), Đoko Žarić, Puniša Novaković i Đuro Đurković. Najveći dio navedenih se oktobra 1920. godine pridružio crnogorskoj vojsci u Italiji.

Vidi: DACG, OSIO, novi period, Podgorica, Zbirka dokumenata Jovana Plamenca, dok. br. 17.

Sanremo iako je formalno sjedište bilo u crnogorskom konzulatu u Rimu, koji se avgusta 1922. preselio na drugu lokaciju (XX Settembre 26).⁶ Prestolonasljednik Danilo je sa ženom stanovao u Kap Martinu na Azurnoj obali, gdje mu je za ordonans oficira bio dodijeljen potporučnik Pavle Matanović, da bi u aprilu 1919. godine bio u Sanremu,⁷ dok je drugi sin Petar često mijenjao mjesta boravka i nalazio se najviše u Italiji a za ordonans oficira imao potporučnika Iva Radonjića. U toku rata i kasnije se u emigraciji u Švajcarskoj nalazili su se i kraljeva kćerka Ana i zet Franc Batemberg, kao njemački emigranti, da bi poslije Oktobarske revolucije u emigraciju prispjeli i njegova ćerka Milica i zet Petar Nikolajevič Romanov.⁸ Oni su iz Petrograda izbjegli na Krim, pa potom pred ofanzivom Crvene armije preko Carigrada u Italiju, u Đenovu, gdje su, prema svjedočenju savremenika, živjeli u velikoj oskudici.⁹

Dio ruskih emigranata se nalazio i na samom crnogorskom dvoru i pri vladi u egzilu. Tako je u vrijeme vlade Evgenija Popovića ova uprava imala: generala-ađutanta (Anto Gvozdenović, potom od kraja 1918. pa do kraljeve smrti potpukovnik Meščerinov),¹⁰ koji je bio sestrić ruskog poslanika Islavina i

⁶ DACG, FEV, J. Plamenac 1919–1921, f. 109–110, Nuovelle adresse du Gouvernement Royal, Rome, le 10 aout 1922.

⁷ AJ, 336, f. 25, IX, Predmet: Jovan Plamenac i akcije u inostranstvu vezane za njega (23. IV 1919).

⁸ Vidi: Ilija F. Jovanović, *Na dvoru kralja Nikole, Uspomene iz mog života*, Cetinje 1998, 150.

⁹ Vojvoda Simo Popović, *S kraljem Nikolom iz dana u dan 1916–1919*, Beograd 2002, 258.

¹⁰ DACG, FEV, MID, Rim 1919–1920, Mestcherinoff – Plamenatz, Paris, 16 mars 1921; Ibid, Plamenatz – Mestcherinoff, Rome, le 26 Mars 1921, Mestcherinoff – Plamenatz, Paris, 20. Mai 1921. Meščerinov je bio odlikovan od strane crnogorske vlade.

ostao bez plate poslije izbijanja revolucije u Rusiji,¹¹ vojnog atašea (komandant Pjer Letan),¹² ordonans oficire: kapetana Radosava Vuksanovića, koji je prije Gvozdenovića bio kraljev ađutant,¹³ Žiku Radoševića (1917), potporučnika Iva Radonjića; sekretare: Miloša Živkovića i Rajmon Lekijea, dvorskog sveštenika Leontija Ninkovića i administratora Damjana Vrbicu.¹⁴ Andrija Jovičević i Mitar Popović su tokom 1917. godine obavljali dužnost oficira ordonansa princa Danila, dok je Ivo Radonjić bio ordonans princa Petra.¹⁵ U dokumentima se spominje i *dvorski proto*, odnosno sveštenik koji je obavljao službu na dvoru, tako se 1922. godine potpisivao Anto M. Jakšić.¹⁶ Pored navedenih lica, kraljeve uže porodice, perjanika i posluge, u kraljevoj sviti je bilo više osoba koje nijesu imale formalna namještenja, od kojih su najpoznatiji bili vojvoda Simo Popović i Petar Plamenac. Miloš Živković, dvorski sveštenik

¹¹ Navodeći da je Meščerinov sestrić ruskog poslanika Islavina, sa kojim je prekinuo kontakte zato što je ovaj podržavao kralja Nikolu, Simo Popović piše o Meščerinovu: „Živio je u Nici sa majkom, ženom i djetetom. Sada su se i oni namjestili u blizini Kraljeve vile. Prima platu i zove se ataše ‘militer’ pri ruskom poslanstvu, a vrši dužnosti ađutanta Kraljevoga. Kako je ovi mladić došao do potpukovničkoga čina ne znam, ali već po tome se vidi na koje je grane pala Rusija“. Vidi: Vojvoda Simo Popović, *S kraljem Nikolom iz dana u dan 1916–1919*, Beograd 2002, 200.

¹² Francuzi su prvo po dolasku u Lion bili odredili drugog oficira, da bi Letan ovu dužnost preuzeo po dolasku u Bordo.

¹³ Šerbo Rastoder, *Skrivana strana istorije, Crnogorska buna i odmetnički pokret 1918–1929*, Bar 1997, knj. I, dok. br. 2, str. 94–97.

¹⁴ Državni kalendar Kraljevine Crne Gore za 1918, Pariz 1918, 23.

¹⁵ Liste Personual du Gouvernement Royal et de Messierus les Membres du Corps Diplomatique et Consoliare du Montenegro, Neuilly-sur Siene, october 1917.

¹⁶ DACG, FEV, J. Plamenac 1919–1921, f. 109–110, Anto M. Jakšić – Peru Šoću, Sanremo, 29. V 1922.

iguman Leontije i Veljko Milićević napustili su crnogorski dvor odmah poslije proglašenja ujedinjenja 1918. godine.¹⁷

U februaru 1916. godine crnogorski zvanični krugovi operisali su ciframa od oko 300 izbjeglih činovnika sa porodicama, sa oko 100 studenata i oko 1500 izbjeglica koji su se našli u egzilu. Istovremeno je kraljeva porodica sa pratnjom brojala 39 osoba.¹⁸

Tokom boravka u egzilu crnogorska vlada i dvor će potrošiti tone papira u borbi za očuvanje svoje pozicije i pozicije države koju su navodno predstavljali. Skoro da neće biti poznate diplomatske adrese u tadašnjem svijetu koja od crnogorske emigracije neće dobiti protestna pisma, note, memorandume, kojima se pokušavalo objasniti da je Crnoj Gori nanijeta velika nepravda. Takođe, ne slučajno, Crna Gora i Rusija su bile jedine članice Antante, dakle pobjedničkog saveza za koje nije bilo mjesta na Pariskoj mirovnoj konferenciji iz različitih razloga. Upravo ta činjenica da je Rusija bila isključena iz procedure donošenja ključnih odluka uticala je na nivo i frekventnost obraćanja crnogorske emigracije ruskoj strani i smanjila nivo očekivanja u diplomatskoj borbi.

Stav Rusije je bio poznat od ranije. Ona je željela ujedinjenje Crne Gore sa Srbijom pod dinastijom Karađorđevića i stvaranje velike srpske države na Balkanu koja bi bila oslonac njene politike. Zato je 1916. godine ukinula subvencije Crnoj Gori i odbila mogućnost da kralj Nikola dođe u Rusiju.¹⁹

¹⁷ Vojvoda Simo Popović, *S kraljem Nikolom iz dana u dan 1916–1919*, Beograd 2002, 231. Prema svjedočenju Popovića, na ostavke ove trojice kralj Nikola je reagovao sljedećim riječima: „Neka i iguman i oni pijani Milićević, koji mi je vazda bio mrzak, ali Miloš, Miloš! Mislio sam: i kada bi me svaki ostavio da on ne bi nikada.“

¹⁸ Vidi: Dimitrije Dimo Vujović, „Saveznici i crnogorske finansije 1914–1921“, *Istorijski zapisi* 3, 1986, 60–61.

¹⁹ Vidi više: Rastoder Šerbo, *Crna Gora u egzilu*, Podgorica 2004, I, 34

Crna Gora se našla u vrtlogu različitih pozicija velikih sila u odnosu na politiku jugoslovenskog ujedinjenja i stvaranja jugoslovenske države. U odnosu na problematiku jugoslovenskog ujedinjenja ispoljili su se i protivurječni stavovi sila Antante. Francuska je u cjelini stajala iza politike zvanične Srbije i podržavala njen koncept ujedinjenja, posebno u fazi međunarodnog priznanja tog čina. Rusija se Oktobarskom revolucijom i izlaskom iz rata isključila iz balkanske politike na duže vrijeme. SAD su vodile politiku priznavanja načela samoopredjeljenja na osnovu Vilsonovih načela promovisanih početkom 1918. godine, poznatih kao Četrnaest tačaka, i bile protiv tajne diplomatije, odnosno tajnih nagodbi. Velika Britanija je prepuštala Francuskoj prvenstvo u balkanskoj politici, dok je Italija bila protiv jugoslovenskog ujedinjenja. Stvaranje jugoslovenske države ugrožavalo je italijanske pozicije na Jadranu i faktički dovelo u pitanje realizaciju tajnih odredbi Londonskog pakta, kojim su sile Antante Italiji obećale teritorijalne ustupke na račun Austrougarske u području Istre, Kvarnera i sjeverne Dalmacije. Kako su to bili prostori koji su, shodno pravu na samoopredjeljenje i po etničkom principu, trebalo da pripadnu budućoj jugoslovenskoj državi, u završnici rata nastala je oštra diplomatska borba oko njih između Italije, koja se pozivala na Londonski ugovor i jugoslovenske strane, koja se pozivala na etnički princip i istorijsko pravo. U tome je Italija imala podršku Vatikana, koji se nije slagao sa rušenjem Austrougarske, koju je smatrao zaštitnicom katoličanstva.

U takvim uslovima crnogorska vlada i dvor u egzilu, još uvijek priznati od velikih sila, pokušavali su da konsoliduju administraciju u izbjeglištvu, razviju diplomatske aktivnosti i povedu borbu za povratak, odnosno rješenja koja su unaprijed bila odbaćena od strane velikih sila. Formalno, akreditovani poslanici pri crnogorskom dvoru su samo bili dekor koji je pohranjivao iluzije crnogorske emigracije da se nešto može spasiti.

Sve velike evropske savezničke sile imale su svog predstavnika pri crnogorskom dvoru. Uglavnom su to bila lica koja su poslove diplomatskih predstavnika obavljala i na Cetinju i sada su u novim uslovima sprovodila politiku svojih zemalja. Francusku je predstavljao izvanredni poslanik i opunomoćeni ministar Oras Delaroš-Verne, koji je svoje službovanje na ovoj funkciji započeo još na Cetinju 1913. godine. Na ovoj dužnosti će ostati sve do formalnog raskida diplomatskih odnosa Crne Gore i Francuske 20. decembra 1920. godine. Italiju je prvo predstavljao baron Romano AVECENA 1915–1918, a od tada dužnost opunomoćenog ministra i izvanrednog poslanika Italije pri crnogorskom dvoru obavlja markiz Paolo de Montaljari. U pridobijanju diplomata i javnog mnjenja u korist izbjegličke vlade Crne Gore animirane su i neke bivše diplomate na crnogorskom dvoru. Jedan od takvih, baron Nikola Skiti, italijanski izvanredni poslanik i opunomoćeni ministar na Cetinju 1908–1913. godine, pošto je 1920. godine imenovan za senatora, primivši tim povodom čestitku od crnogorske vlade, ohrabrio je crnogorsku emigraciju tvrdeći da je stvar crnogorskog naroda *pravedna i prije ili kasnije mora trijumfovati*.²⁰ **Ruski** izvanredni poslanik i opunomoćeni ministar pri crnogorskom dvoru je bio Lav Vladimirovič Islavin, koji je na tu dužnost postavljen 1915. godine i koji će poslije Oktobarske revolucije predstavljati razne carske vlade. Od propasti carske Rusije Islavin je, prema nekim izvorima, plaćan iz crnogorske državne kase, dobijajući mjesečnu subvenciju od 3000 franaka, i imao veliki uticaj na kralja Nikolu.²¹ Crnogorska vlada u egzilu je

²⁰ DACG, FEV, MID, Rim 1919–1920, Baron Nikola Skiti – Jovanu Plamencu, Veletri, 16. oktobra 1920.

²¹ Vidi: Vojvoda Simo Popović, *S kraljem Nikolom iz dana u dan 1916–1919*, Beograd 2002 200; Popović navodi da je Islavin usljed revolucije ostao bez plate i da se tada: „Počeo primicati Kralju, govoriti o intrigama

notom od 12. (25. maja) 1919. godine obavijestila izvanrednog poslanika i opunomoćenika Rusije pri Kraljevini vlade Crne Gore Islavina o priznavanju „sibirske vlade“ kao jedinog legitimnog predstavnika Rusije na šta je Islavin odgovorio sa uvažavanjem.²² Oktobra 1921. godine Islavin se još uvijek javljao kao ruski predstavnik pri crnogorskoj vladi kada je u jednom pismu

spske vlade protiv Kralja i samostalnosti Crne Gore, o sigurnoj restauraciji Crne Gore i davati svoje savjete. I uspio je. I ako ga revolucionarna vlada ne priznaje, Kralj ga drži kao ruskog poslanika i daje mu platu. Ima vilu blizu Kraljeve i živi tu sa ženom i sinom gospodski. Sin mu je bolestan, uzet. Po preporuci Kraljevoj Kraljica Jelena ??? i namjestila, u jedan sanatorijum italijanski“; Bogumil Hrabak, *Posljednje godine kralja Nikole, Kralj Nikola – ličnost, djelo i vrijeme*, CANU 21, I, 1998, 87.

²² Vidi: Rastoder Šerbo, *Crna Gora u egzilu II*, Podgorica 2004, 176–178, dok. br. 25 i 26. U noti crnogorske vlade tim povodom se navodi:

„Neji kod Pariza, 12. (25) maja 1919.

Gospodine Ministre,

Istorija svijeta ne pamti da je ikada između dva naroda postojalo takve tradicionalne veze i ljubavi, kakva evo preko dvije stotine godina traje bez prestanka između dvije bratske države Crne Gore i Rusije i pored tolikih kriza u svjetskoj politici.

Crna Gora je stalno gledala u Rusiji kulturnog i političkog vođu cjelokupnog slovenskog svijeta. Otuda se da i razumjeti taj vječni savez između Crne Gore i Rusije, koji je u sva vremena bio osveštavan zajedničkom krvlju na svijema evropskima bojištima, u kojima je veliki ruski narod uzimao učešća. Kad je Rusija prije pet godina potegla mač za odbranu Slovenstva, Crna Gora je prva sljedovala svojoj zaštitnici Rusiji i svim svojim životnim snagama bacila se je protivu zajedničkog neprijatelja.

Crna je Gora u neravnoj, ali krvavoj borbi pala, a Rusija je posrnula, ne na bojištu, nego usljed zaraze unutrašnje, koju je unio neprijatelj, ne bi li je bar na taj način mogao pobijediti. Kad je Rusiju obavio crn veo unutrašnje nesreće, neizmjerne tuga ovladala je širom našega naroda. Ali ni moj uzvišeni Suveren, ni Kr. Vlada nijesu nikada gubili nadu u vaskrs Velike Rusije. Nada

ministru spoljnih poslova Đuru Šoću dostavljao izvode iz bečke štampe.²³ Veliku Britaniju je predstavljao izvanredni poslanik i opunomoćeni ministar, otpravnik poslova u britanskoj ambasadi ser Džordž Greham, koji je tu dužnost od juna 1917. do decembra 1918. obavljao na Cetinju, a potom od 1918. do avgusta 1920, kada je imenovan za britanskog poslanika u Briselu.²⁴

nas nije prevarila. Mi sa ushićenjem pratimo velike podvige pravih predstavnika Velike Rusije, oličene u današnjoj Ruskoj Vladi, kojoj stoji na čelu Njegova Ekselencija Admiral Kolčak. Moj Uzvišeni Suveren, koji je u isto vrijeme i maršal slavne ruske vojske, blagoizvolio mi je, a po saslušanju Ministarskog Savjeta, narediti da Vam, kao predstavniku Ruske Vlade, saopštim: Kraljevina Crna Gora priznaje za pravog predstavnika Rusije jedino Vladu Njegove Ekselencije g. Admirala Kolčaka, čije se sjedište za sada nalazi u Omsku.

Čast mi je Vašoj Ekselenciji napomenuti da i ovog puta Crna Gora dijeli sudbinu Rusije. Ni pravo Crne Gore ni Rusije nije dovoljno ovoga puta zaštićeno pred Konferencijom Mira, ma da su one dvije u ovom ratu podnijele najveće i najnesebičnije žrtve za ostvarenje pravde i jednakosti među narodima svijeta. Crnogorski narod i njegovi predstavnici tvrdo su uvjereni da će uskrnućem nepobitnih suverenih prava Rusije biti vaspostavljena i prava Crne Gore, brutalno pogažena od strane njenih Saveznika.

Molim Vašu Ekselenciju da sadržaj ove note izvoli saopštiti Vladi Rusije u Omsku.

Izvolite primiti i ovom prilikom uvjerenje mog odličnog poštovanja.

Predsjednik Ministarskog Savjeta,

Ministar Spoljnih Poslova,

Zastupnik Ministra Unutr. Poslova

J. S. Plamenac“

²³ DACG, FEV, MID, Rim 1919–1920, Islavin – Dr Šoću, Baden kod Beča, 2/15. oktobar 1921.

²⁴ DACG, FEV, J. Plamenac 1919–1921, f 109–110, Džordž Graham – Jovanu Plamencu, Pariz, 23. VIII 1920. godine. Odlazeći iz Pariza Graham je napisao kurtoazno pismo Plamencu u kojem, pored ostalog, stoji:

Imenovanje Džordža Grehama za britanskog poslanika u Belgiji praćeno je notom crnogorske vlade koja je traćila od Britanije da imenuje novog poslanika, tim prije Ńto „bi taj znaćajni diplomatski akt prekinuo intrige koje propagiraju agenti srpske vlade meću crnogorskim narodom, uvjeravajući ga da vlada Velike Britanije nema namjeru da imenuje novog predstavnika i da time viŃe ne priznaje postojanje Crne Gore, suverene drćzave.“²⁵

Britanija viŃe nije imenovala svog poslanika pri crnogorskom dvoru i vladi, iako je diplomatske odnose sa Crnom Gorom raskinula tek naredne 1921. godine. Istina, problem sa priznavanjem crnogorskih pasoŃa javiće se upravo u ovo vrijeme, ali će poslije intervencija crnogorske strane biti odlagan. U julu 1920. godine, u Transfalu, u Jućnoj Africi, nalazio se jedan broj Crnogoraca sa crnogorskim pasoŃima koji su Ńeljeli da putuju ka Evropi. Jedan od njih, Ilija S. Perović, Ńalio se da „vlasti Transfala ne dopuŃtaju im da izađu iz zemlje sa crnogorskim pasoŃima i da zahtijevaju od njih da nabave srpske pasoŃe da bi mogli putovati“, te je u tom smislu traćena intervencija Ministarstva spoljnih poslova Velike Britanije.²⁶ Međutim, uskoro je pristiglo izvinjenje zbog upućene note, jer je zabuna nastala zbog slabog poznavanja engleskog jezika od strane Jovana Plamenca.²⁷ U svakom slućaju, crnogorska vlada nije zvanićno nikada obavijeŃtjena o raskidu diplomatskih odnosa.

„Prijateljstvo i srdaćnost koju mi je crnogorska vlada izvoljela ukazivati otkad sam imao ćast da predstavljam svoju vladu pri njoj uveliko su olakŃali moj zadatak i ućinili da mi bude veoma prijatan.“

²⁵ Ibid, Yovan Plamenatz – Earl Curzon of Kedleston, Rome, le 26 Juillet 1920.

²⁶ DACG, FEV, J. Plamenac 1919–1921, f. 109–110, A la legation de sa majestas Britanique pres le Gouvnement Montenegroin, Paris, Nota verbale, Rome, le 29 juillet 1920.

²⁷ DACG, FEV, J. Plamenac 1919–1921, f. 109–110, Copie de la lettre adresse a son excelence lord Curzon of Kedleston, Rome, le 22 Aout 1920.

Pri crnogorskom dvoru diplomatskog predstavnika imala je i Srbija. Dužnost otpravnika poslova obavljao je Tihomir Petrović od 1917. godine do zvaničnog raskida diplomatskih odnosa Crne Gore i Srbije 15/28. decembra 1918. godine, kada je povučen s obrazloženjem da je odlukama Podgoričke skupštine izvršeno ujedinjenje Crne Gore i Srbije. Dužnost izvanrednog i opunomoćenog poslanika pri crnogorskom dvoru u periodu 1913–1915. u ime SAD-a obavljao je Džordž Vilijams, koji je boravio u Atini. U literaturi se može naići na podatak da je ovu dužnost obavljao i pri crnogorskom dvoru u egzilu 1915–1918. godine. Međutim, diplomatska korespondencija u ovom periodu održavana je preko američke ambasade u Parizu i ambasadora Grejvsa Šarpa, sve do raskida diplomatskih odnosa Crne Gore i SAD 21. januara 1921. godine.²⁸ Forin ofis je marta 1921. godine objavio da, usljed ujedinjenja Crne Gore sa KSHS, sva crnogorska konzularna imenovanja smatra završenim i da im se ukidaju egzekviture.²⁹

Crnogorska diplomatska mreža bila je relativno malobrojna tokom 1916. i 1917. godine,³⁰ nešto brojnija tokom 1918.

²⁸ Vidi: Liste Personual du Gouvernement Royal et de Messierus les Membres du Corps Diplomatique et Consoliare du Montenegro, Neuily-sur Siene, october 1917; Državni kalendar Kraljevine Crne Gore za 1918, Paris, 1918; Državni kalendar Kraljevine Crne Gore za 1920, Paris 1920; Ilija Radosavović, *Međunarodni položaj Crne Gore u XIX vijeku*, Beograd 1960, 120–123; Novak Adžić, *Poslanstva u Crnoj Gori 1878–1921*, Cetinje 2002.

²⁹ Vidi: Vuk Vinaver, „O interesovanju engleske javnosti za problem Crne Gore posle prvog svetskog rata“, *Istorijski zapisi*, br. 1, 1965, 178.

³⁰ Tako je 1917. godine Crna Gora imala svog diplomatskog predstavnika u Francuskoj u rang u otpravnika poslova Rene Laturnera, koji je obavljao i poslove konzula u Parizu. U konzulatu su još bili Edmon Liken i Josef Garnijer. Postojali su i konzulati u Bordou (Šarl Dipi), Marselju (Henri Lukati), Nici (M. Kanšin), kao i u Velikoj Britaniji: Bristol (Džordž Mardon),

godine, da bi poslije toga u borbi za opstanak Crne Gore, širom svijeta bila organizovana diplomatska mreža, tačnije mreža privrženika Crne Gore, uglavnom iz redova domicilnog stanovništva. Politika izolacije Crne Gore koju su sprovodili srbijanska vlada i ujedinitelji, prije svega kod saveznika, pokazala se plodotvornom, posebno sa stanovišta konačnog učinka u stvaranju negativnog imidža Crne Gore.³¹ Otuda je potreba za stvaranjem velikog diplomatskog aparata bila nesaglasna objektivnim potrebama Crne Gore i veoma zakašnjela reakcija na njenu nezavidnu diplomatsku poziciju uzrokovanu političkim diletantizmom kralja Nikole i njegove okoline, njegovim nerealnim ambicijama vezanim za srpski prijesto, objektivnim promjenama u ravnoteži sila nastalim tokom Prvog svjetskog rata i poslije njega, ekonomskim i demografskim limitima Crne Gore, zakašnjelim shvatanjima promjena koje su nastale krajem XIX i početkom XX vijeka i nesposobnošću crnogorskog društva da ubrza nužne procese modernizacije. Zato je Crna Gora za moćnu svjetsku diplomatiju postala lako svarljiva žrtva i svedena na pitanje savjesti i morala, koji je bio svjesno potisnut u ime vječne ideje interesa. U nastojanju eliminisanja diplomatske izolovanosti, uočljiv je crnogorski pokušaj uspostavljanja tješnjih veza sa SAD-om, posebno u završnici rata, kada su Wilsonovih 14 tačaka, iznešenih pred američkim kongresom 8. januara 1918. godine, postale realna osnova budućeg mirovnog plana. U tački XI predviđala se obnova Rumunije, Srbije i Crne Gore i davanje Srbiji izlaza na more.³² Crna Gora je od proljeća 1916. godine imala diplomatskog predstavnika u

London (konzul sir Rober Parkington, vice konzul – Čarls E. J. Kari-Eleves), na Malti (Gustav Golšer); u Solunu je interese Crne Gore zastupao ruski konzulat, u Madridu (Edmond Greiner), u Rio de Ženeiru (Antonio Januci).

³¹ O tome detaljno piše Dimo Vujović, *Ujedinjenje...*, 121–157.

³² U tački XI pisalo je: Rumania, Serbia, and Montenegro should be evacuated; occupied territories restored; Serbia accorded free and secure access to the

SAD-u, kada je za konzula postavljen kapetan i brodovlasnik Anto Seferović, koji je dotad bio crnogorski konzul u Kanadi. Do tada su veze održavane posredstvom počasnog generalnog konzula u Njujorku, profesora Mihaila Pupina. Već od sredine 1916. godine započeta je diplomatska borba za otvaranje poslanstva u Vašingtonu, koja je dobila na intezitetu sredinom 1917. godine, u vrijeme kada je srpska vlada Krfskom deklaracijom jasno nagovještavala buduću sudbinu Crne Gore. Oktobra 1917. godine SAD su izrazile spremnost da prime akreditovanog poslanika Crne Gore. Bilo je odlučeno da mjesto crnogorskog poslanika pripadne Petru Plamencu. Međutim, vlada Srbije je preko svog poslanika u Vašingtonu, Mihailovića, uz asistenciju Andrije Radovića, te francuske i britanske vlade, svake iz svojih razloga, uspjela da onemogući imenovanje Petra Plamenca za poslanika i odloži otvaranje crnogorskog poslanstva u Vašingtonu. Zanimljivo je da je u ovoj kampanji diskreditacije Plamenca kao glavna argumentacija korišćena njegova uloga kao ministra inostranih poslova u zauzimanju Skadra 1915. godine bez saglasnosti saveznika a kao dokaz korišćeni su izvještaji britanskog poslanika na crnogorskom dvoru Džona de Salisa, tada žestokog kritičara crnogorske spoljne politike, istog onog Salisa koji će 1919. godine napisati izvještaj o stanju u Crnoj Gori, kojeg će velike sile odbiti da objave. To što Plamenac nije dobio agreman, Simo Popović pripisuje „radu i uspjehu“ Milenka Vesnića, srpskog poslanika u Parizu.³³ Borba

sea; and the relations of the several Balkan states to one another determined by friendly counsel along historically established lines of allegiance and nationality; and international guarantees of the political and economic independence and territorial integrity of the several Balkan states should be entered into.

O tome vidi više: Libre Serbie br. 6, 27. XI 1918; New York Times, 20. oktobar 1918; Tomaž Masarik, *Svjetska revolucija*, Beograd 1938, 28.

³³ „Amerikanska vlada odbila je tražnju zajma, a pristala je na ustanovu crnogorskoga poslanstva u Vašingtonu, koje se isto do sada još nije ustanovi-

oko otvaranja crnogorskog poslanstva i permanentna opstrukcija, prije svega od strane srbijanskih zvaničnika i Francuske, odložila je do sredine juna 1918. konačno rješavanje ovoga pitanja. Tada se u čitav posao uključio Aleksandar Divajn, najveći prijatelj Crne Gore u anglosaksonskom svijetu koji je nagovorio kralja Nikolu da se na mjesto crnogorskog konzula u Njujorku imenuje Vilijam Frederik Diks, potpredsjednik jednog njujorškog osiguravajućeg društva i stari Vilsonov prijatelj. Diks se krajem juna 1918. obratio Vilsonu i ovaj ga je 12. jula obavijestio da će američka vlada izdati agreman za dr Anta Gvozdenovića, dodavši da je srećan što će Diks zastupati interese *neustrašive, male kraljevine u Njujorku*.³⁴

Rusija je imala negativan stav povodom mogućnosti stvaranja crnogorske vojske u egzilu, tokom 1917. i 1918. godine. Naime, tokom 1917. i 1918. godine vodila se oštra borba između crnogorske i srbijanske vlade oko crnogorskih dobrovoljaca, kako u Americi, tako i u Evropi.³⁵ Vlada Evgenija Popovića je

lo, jer predloženu ličnost za poslanika, Petra Plamenca, amer. Vlada neće da primi. To je rad i uspjeh Vesnićev. Plamenac kao ministar spoljnih poslova, na zahtjev savezničkih država, dao je njihovim poslanicima na Cetinju uvjerenje, da Crna Gora neće zauzimati Skadar. Samo nekoliko dana po tome crnog. Vojska je udarila na Skadar. Poslanici prekinu, zbog te prevare, svoje odnose sa Plamencem i on je morao dati ostavku. Vesnić je o tome izvijestio američkog poslanika i američkoj vladi je to bilo dovoljan razlog da ne primi Plamenca.“ Vidi: Vojvoda Simo Popović, *S kraljem Nikolom iz dana u dan 1916–1919*, Beograd 2002, 161–162.

³⁴ Dragoljub Živojinović, *Crna Gora u borbi za opstanak 1914–1922, Crna Gora u borbi za opstanak: otvaranje crnogorskog poslanstva u Vašingtonu*, Beograd 1996, 115.

³⁵ Simo Popović navodi: „Dolaze iz Amerike Crnogorci i drugi Srbi, dobrovoljci za srpsku vojsku na Solunskom frontu. Dobili su tamo srpske pasoše i putni trošak. Ovdje ih dočekuje vladin komesar, odvrća ih od Srbije i nagoni

jula 1917. godine, povodom konferencije u Parizu, na kojoj su raspravljana balkanska pitanja, tražila od saveznika da obezbijede sredstva potrebna za organizovanje crnogorske vojske. Francuska vlada je potom odredila jedno mjesto na jugu Francuske za koncentraciju i regrutaciju crnogorske vojske. Za komandanta crnogorske vojske određen je knjaz Petar, koji je otišao na zapadni front u štab ruske vojske radi usavršavanja vojnih vještina. U francusku legiju stranaca na usavršavanje je upućen komandir Niko Jovičević, dok je 20 crnogorskih mladića pošlo na obuku za pilote. Bilo je dogovoreno da zarobljenici sa Korzike, kojih je bilo 846, postanu dio buduće crnogorske vojske, a u tom smislu razvijena je kampanja i među dobrovoljcima u Americi. Crnogorska vlada je uspjela da oslobodi sa Korzike sve svoje podanike koji su ranije bili u Prvom crnogorskom bataljONU u Solunu. Istovremeno su i srpska vlada i Crnogorski odbor vodili snažnu kampanju među crnogorskim internircima i u tome imali više uspjeha, jer se krajem 1917. godine njih 387 prijavilo za odlazak u srpsku vojsku. Oni su (njih 382) krajem maja 1918. godine prebačeni iz Marselja u Bizertu u srpskim uniformama, dok je nešto kasnije srpskim vlastima predata i druga grupa od 375 ljudi. Kasnije su poslani na Solunski front, gdje su doživjeli razočaranje, bili razoružani i kao ratni zarobljenici poslani u logore. Crnogorska strana doživjela je time neuspjeh u pokušaju angažovanja interniraca ne samo sa Korzike. Protivnik stvaranja crnogorske vojske nije bila samo Srbija već i Rusija i Francuska.³⁶ Istražujući navedenu problematiku na osnovu izvora u stranim arhivima, pri tome i ne spomenuvši zapise Nika Hajdukovića sve do njegovog ulaska u

da idu u Kraljevu vojsku, koju će sastaviti. Odborov komesar vuče na svoju stranu i upućuje u Solun.“ Vidi: Vojvoda Simo Popović, *S kraljem Nikolom iz dana u dan 1916–1919*, Beograd 2002, 155.

³⁶ Vidi više: Dimo Vujović, *Ujedinjenje Crne Gore i Srbije*, Titograd 1962, 182–205.

vladu Evgenija Popovića, koji se u prethodnom, u najvećem dijelu, sadržajno konfrontiraju citiranim stanovištima (inače vrlo prisutnog izvora u argumentaciji drugih pitanja), i na osnovu samo nekoliko izvora crnogorske provenijencije, Dragoljub Živojinović je pitanje stvaranja crnogorske vojske uglavnom sagledavao kroz broj crnogorskih vojnika i nepotrebnih troškova oko njegovog obnavljanja. Pri tome naglašava: „Francuska vlada nastojala je da olakša priliv dobrovoljaca u srpsku vojsku, koja je predstavljala istinskog saveznika i činioca u ratu. *Najzad, neke dileme u pogledu opstanka Crne Gore kao nezavisne države bile su razjašnjene* (podv. Š. R.). U političkim i vojnim krugovima u Francuskoj nisu željeli da stvaranjem odreda pruže kralju Nikoli oruđe kojim će se obračunavati sa svojim političkim protivnicima u zemlji. Reč poraz koja se čula početkom 1916. godine zamenila je u jesen 1918. reč pobjeda.“³⁷ Slično stanovište u interpretaciji ovoga pitanja ima i Bogumil Hrabak, sagledavajući cjelokupnu problematiku u kontekstu potonje vizure pobjednika.³⁸ U konkretnom kontekstu za nas je ovo pitanje do 1918. godine zanimljivo samo utoliko što potvrđuje stanovište da je ideja o obnavljanju vojske bila starija od njenog formalnog obnavljanja i da se ona može vezivati isključivo za kralja Nikolu.³⁹ Naravno, jednako je zanimljivo i sa historiografskog stanovišta, jer je upravo pomenuti autor tipičan primjer kako se može pisati o ovoj problematici a da se ne pogleda bar jedan dokument u tridesetak sačuvanih kutija arhivske građe o crnogorskoj vojsci poslije 1918. godine ili bar

³⁷ Dragoljub Živojinović, *Nevoljni saveznici 1914–1918*, Beograd 2000, 250.

³⁸ Vidi: „Borba između crnogorskog dvora i srpske vlade oko obrazovanja crnogorske vojske i oko dobrovoljaca 1916–1918. godine“, *Istorija XX veka*, knj. VI, Beograd 1964, 84–183.

³⁹ Vidi: Bogumil Hrabak, „Crnogorski vojni logori u Italiji (1918–1921)“, *Istorijski zapisi br. 3*, 1997, 138.

jedan objavljeni izvor od nekoliko hiljada crnogorske provenijencije.⁴⁰ Istoriografija „s makazama“ postaje omiljena intelektualna disciplina, nekada prestižne istoriografske škole, bar kada je u pitanju navedena problematika, te je ponekad važnije vrijeme kada su radovi pisani, nego sami sadržaji radova.⁴¹

Naivni bi pomislili da su dileme oko opstanka Crne Gore razjašnjene tek odlukama Podgoričke skupštine. Realisti uviđaju da su one bile završni izraz prethodno vođene politike. Suština je u sljedećem: Kralj Nikola je kraj rata dočekaao bez vojske. To je za ovaj dio Crne Gore bilo isto što i iskakanje iz aviona bez padobrana. Šanse da preživi bile su samo teorijske. Istina, do obnavljanja crnogorske vojske doći će nešto kasnije, kada ona nije više mogla uticati na tok događaja, već samo pokušavati da ih izmijeni.

⁴⁰ Vidi: Bogumil Hrabak, „Crnogorski vojni logori u Italiji (1918–1921)“, *Istorijski zapisi* br. 3, 1997, 137–154. Cjelokupni prilog napisan je na osnovu građe jugoslovenske delegacije na Mirovnoj konferenciji u Parizu, građe jugoslovenske vojske i odabrane literature. Pošto se u posljednje vrijeme, ne slučajno, dešava da pojedini autori „previde“ čitave tomove objavljene građe i literature, a da se ne bi takav nalaz shvatio kao istraživačka sujeta, jer se pokazalo da u jednom dijelu nekada prestižne istoriografske škole, prećutkivanje postaje legitiman istorijski metod, bez obzira na potrebu kritičkog određenja prema prethodno napisanom, navodimo samo građu koja se čuva u Državnom arhivu Crne Gore, bez koje se mogu pisati samo naručeni političko-propagandni prilozi: U Državnom arhivu Crne Gore u Fondu crnogorske emigrantske vlade „Komanda crnogorskih trupa u Italiji“ ima 26 kutija arhivske građe, tu je još „Kraljevska crnogorska vojna delegacija“, „Ministarstvo vojno“, što čini preko 30 kutija građe ili najmanje 5. 000 dokumenata. Naravno, primijenjeni metod može se braniti i stanovištem da je konsultovana literatura nastala na ovom korpusu dokumenata. Međutim, u navedenoj literaturi ovo pitanje je periferno tretirano (D. Vujović) u okviru druge problematike.

⁴¹ U našoj istoriografiji je veliki broj istoričara koji su o sličnim temama pisali različito, u različitim vremenima, te će mlađim istraživačima biti jako teško da odgonetnu kada su se zalagali za objektivnost istorijske nauke.

Poznato je da je 1919–1921 godine u Italiji (Gaeta, Padula, Sulmona, Vitoria, Formia) bila organizovana crnogorska vojska koju je izdržavala Italija i u tu vojsku su primani i ruski emigranti, poput Aleksandra Nikolajevića Stepuskog.⁴²

Italija je koristila ovu vojsku saglasno svojim strateškim interesima i bila daleko od toga da ih podredi crnogorskim ili da se zbog njih konfrontira sa saveznicima iz bloka Antante. Takva politika je postala očigledna poslije potpisivanja Rapalskog ugovora i odluke ili „obećanja“ da će rasturiti crnogorsku vojsku u Italiji. Komisija, određena od italijanske strane da sprovede politiku rasturanja crnogorske vojske je od najvećeg broja crnogorskih vojnika i oficira bila obaviještena da žele da idu u Rusiju ili Ameriku. No i pored toga najveći dio njih je nasilno ukrcao na brodove i predat jugoslovenskim vlastima. Italijanska vlada jedino nije odobravala zahtjeve za put u Rusiju i to je pravdala novonastalim uslovima poslije ruske revolucije.⁴³ Italija je i formalno 1. juna 1921. godine prestala da izdržava crnogorsku vojsku kojoj je svaka pomoć ukinuta 15. avgusta 1922. godine. Stotine crnogorskih emigranata su krenule prema raznim stranama, prema zavičajju, Americi, različitim evropskim zemljama.

Dolazak fašista na vlast, krajem oktobra 1922. godine, sa stanovišta položaja crnogorske emigracije, trebalo je biti povoljna okolnost. Međutim, već prvih dana fašističke vladavine postalo je jasno da vlada Italije neće „dozvoliti boravak na njenoj teritoriji onim Crnogorcima koji su sposobni za rad, odnosno, da takvima neće dati više nikakvu nadoknadu za demobilizaciju... Osobe koje bi ostale na ovaj način u Italiji neće

⁴² DACG, FEV, f 91, II, Milan Kraljević – Komandantu crnogorskih trupa u Gaeti, Rim, 23. maja 1921; O crnogorskoj vojsci u Italiji više: Rastoder Šerbo, *Crna Gora u egzilu I*, Podgorica 2004, 95–143

⁴³ Todor Borozan, *Memoari*, rukopis; Vidi više: Rastoder Šerbo, *Crna Gora u egzilu*, Podgorica 2004, I, 133.

u buduće imati nikakve pomoći od Italije, ni direktno ni indirektno“, stajalo je u saopštenjima crnogorske emigracije.⁴⁴

Ponovna podjela na Plamenčeve⁴⁵ i Gvozdenovičeve⁴⁶ pristalice će, ionako nezavidnu, poziciju crnogorske emigracije dodatno zakomplikovati. Prvo su se oglasili „crnogorski rodoljubi i borci na čijim grudima blistaju zlatne medalje za hrabrost, čija su tijela napačena mnogobrojnim ranama, zarađenim na bojnom polju u zajedničkoj pobjedi saveznika i čije kuće su spaljene, a imovina opljačkana i čije se porodice nalaze u jugoslovenskim zatvorima, čiji drugovi još uvijek padaju u borbi za crnogorsku nezavisnost i čast“, „Izjavom“, u kojoj stoji da „Anto Gvozdenović, Pero Šoć, Vladimir Popović, Pavle Popović, Savo Petrović i major Milan Kraljević nemaju pravo da govore u ime crnogorskog naroda zato što njihovo sadašnje držanje ne odgovara istinskim crnogorskim interesima“. Navedenu „Izjavu“ u Rimu su potpisali nosioci zlatne medalje za hrabrost: major Dušan Vuković iz Bjelica, Mašan Borožan iz Rijeke Crnojevića, Marko Vučeraković iz Crmnice, Simo Čukić iz Berana, Tomislav Lekić iz Vasojevića, Savo Čelebić iz Lješanske nahije, Andrija Dragutinović iz Čeklića, Pero Vuković iz Pipera, kao i nosioci srebrne medalje za hrabrost: Petar Kovačević iz Nikšića i Jokica Andrijević iz Bjelopavlića.⁴⁷ Ova grupa je među posljednjima otišla iz Italije. U maju i junu 1923. godine, njih 22 boravili su u jednom hotelu u Carigradu: Petar

⁴⁴ DACG, FEV, Jovan Plamenac 1919–1921, f. 109–110, Saopštenje za javnost, Vlada Kraljevine Italije...

⁴⁵ Jovan S. Plamenac, predsjednik vlade u egzilu od 17. II 1919–15. IV 1921.

⁴⁶ General Anto Gvozdenović, posljednji predsjednik vlade u egzilu, imenovan dekretom kraljice Milene od 10/23. septembra 1922.

⁴⁷ BIIP, f. 113, Radovi Vladimira Popovića, Dichirazione, Rome, li 23 settembre 1922.

Kovačević, Dušan Vuković, Marko Abramović, Andrija Radulović, Krsto Sekulić, Savo Bošković, Pero Bošković, Bogdan Simović, Simo Đukić, Zeko Delibašić, Špiro Belada, Vido Nikčević, Krsto Niković, Marko Vučeraković, Pero Vuković, Pero Pekić, Niko Nikčević, Milo Leković, Stefan Lekić, Domenik Lekić, Petar Lekić, Milan Lazarević, Đuro Lazarević, Miško Marvušić i Maksim Martinović.⁴⁸ Tamo ih je našao i mitropolit Gavriilo Dožić, koji je tim povodom pisao radikalskom poslaniku Ljubu Bakiću da se vidio sa Ivom Jovičevićem, za koga navodi da mu je, pošto je vidio „da on jednako ima u glavi neku njegovu usijanu politiku i da nije došao sebi“, otvoreno poručio da „mu puta u Crnu Goru nema sa takvom pameću. On reče da bi pošao u Ameriku i ja sam mu to odobrio jer sam uvjeren da je umno poremećen i da bi piskanjem mogao, u slučaju da dođe tamo, naškoditi i sebe i drugome“. Takođe navodi da mu se obratio Petar Kovačević, plemenski kapetan sa Grahova, koji se bio prijavio jugoslovenskom konzulu i tražio povratak u Crnu Goru sa još dva svoja druga, „među njima je i onaj čuveni Vučeraković, koji misli u Ameriku, jer nema tamo puta zbog zločina koje je počinio“, pisao je Dožić i tražio da se odobri povratak onima koji nijesu počinili zločine.⁴⁹ Navedena grupacija je, u stvari, namjeravala da ide u Rusiju. Još dok su boravili u Rimu, pojedinci su uspostavili veze sa tamošnjim sovjetskim trgovačkim predstavnikom Vorovskim, preko koga su ispitivali mogućnost naseljenja u Sovjetskom Savezu. Ivo Jovičević, koji se deklarirao kao republikanac, objavio je, kao zagovornik odlaska Crnogoraca u Rusiju, i brošuru „Crnogorska Sovjetska Republika“, kojom je sugerisao

⁴⁸ BIIP, f. 81, Dokumenti Jovana Plamenca, Ibid, Račun Hotel *Thrace*, Constatinopole, le 16 Juin 1923.

⁴⁹ Šerbo Rastoder, *Skrivana strana istorije, Crnogorska buna i odmetnički pokret 1918–1929*, I–IV, Bar 1997, knj. IV, dok. br. 1604, str. 2093.

Crnogorcima da stvore svoju sovjetsku republiku „onakvu kakva je i ranije bila, sve do knjaza Danila, kada su Crnogorci na narodnim skupštinama rešavali sve važne državne poslove, što znači da je Crna Gora bila jedna vrsta sovjetske republike.“⁵⁰

Od navedenog „originalnog“ shvatanja komunizma za nas su mnogo interesantniji pokušaji da se izdejstvuje od sovjetskih vlasti dozvola da se Crnogorcima iz Italije „odredi jedan prostor na jugu Rusije gde bi mogli osnovati jednu svoju sovjetsku republiku“, o čemu opširno u svojim sjećanjima piše Jovičević. Navodeći da im je prvo usvojena, a potom otkazana molba, on opisuje svoj put do Moskve radi dobijanja dozvole za naseljenje. Došavši u Carigrad, gdje se zadržao duže vrijeme, Jovičević je, navodno, promijenio plan o naseljenju i odlasku u Rusiju, jer je tamo stiglo 60 Crnogoraca iz Gaete, pristalica Jovana Plamenca. Sa njima je postignut dogovor „da se prebacimo u Crnu Goru i da otpočnemo borbu dok svi ne izginemo, jer bolje je i poginuti nego kukavički lipsavati i skitati se po tuđim zemljama“. Ali kako nisu imali novca, riješeno je bilo da Jovičević ode u Moskvu da potraži pomoć. Preko Sevastopolja, stigao je u Moskvu, gdje je došao do Čičerina, narodnog komesara za spoljne poslove Sovjetskog Saveza, koji je na Konferenciji u Đenovi 1922. godine, postavljajući pitanja u vezi sa Crnom Gorom, zadobio simpatije crnogorskih emigranata. Pošto je od Čičerina tražio pomoć kao *crnogorski nacionalista*, a ne kao komunista, Jovičević se poslije dužeg boravka u Moskvi, oktobra 1923. godine, i poslije Čičerinovog odbijanja da pomogne Crnogorce, vratio u Carigrad, gdje više nije bilo onih zbog kojih je išao da traži pomoć. Našavši se bez ikakvih prihoda i u bijedi,⁵¹ odlučio

⁵⁰ Ivo Jovičević, *O ljudima i događajima, Sjećanja jednog federaliste*, Cetinje 1995, 134–135.

⁵¹ Vidi: *Amerikanski Glas Crnogorca* (Čikago), br. 11, 29. marta 1924, 2, „Apel na sva Savezna bratstva Saveza nezavisnih Crnogoraca u SAD“.

se na povratak. Tada je napisao otvorena pisma kralju Aleksandru, Stjepanu Radiću i Aleksandru Cankovu, predsjedniku bugarske vlade. Sva pisma je, kao i pjesmu „Na grobu jedanaest osvetnika“, posvećenu pogibiji komita iz družine Sava Raspopovića, kojem je obećao prilikom posljednjeg susreta u Rimu da će napisati pjesmu o njegovoj smrti, objavio *Amerikanski Glas Crnogorca*. U pismu „mojem rođaku, Aleksandru Karađorđeviću, kralju Srbije“ dr Ivo Jovičević nije birao riječi u obraćanju jugoslovenskom kralju. Optuživši ga da sjedi na „jednom od najokrvavljenijih prestola nemoralne Evrope“, da je oteo krunu svom dedu, da je posijao mržnju između Srba i Crnogoraca, Jovičević piše i sljedeće: „Ti moraš takođe vidjeti ona popaljena sela crnogorska i čuti lelek i vapaj one nevine djece, onih nevinih žena i staraca koje potukoše, izmrcvariše i obeščastiše Tvoji divlji potplaćeni panduri.“ Jovičević upozorava kralja Aleksandra da bi se njegov prijesto mogao lako prevrnuti, „a ti ispod njega osvanuti kao kralj Aleksandar Obrenović. Jer Tebe Hrvati ne priznaju nikako, a Bosanci, Hercegovci, Dalmatinci, Crnogorci i Makedonci priznaju Te na silu“, te da ne treba da na „silu sjedi“ na prijestolu, već da izađe u susret narodu i abdicira. „Biraj jedno od ovoga dvoje: raspad današnje Jugoslavije, za ljubav srbijanskih hegemonista i pljačkaša, ili ostvarenje potpune Jugoslavije, slobode, blagostanja i napretka jugoslovenskih naroda“, poručivao je Ivo Jovičević na kraju pisma. Radiću je poručivao da, umjesto programa nezavisne, katoličke Hrvatske, treba da radi na programu jugoslovenskih federativnih republika (Srbija, Hrvatska, Slovenija, Bosna i Hercegovina, Crna Gora, Makedonija i Bugarska), na tome da se svi stanovnici te države zovu Jugosloveni i da se svi služe ćirilicom i da krajnji cilj bude stvaranje slovenske federativne republike, u kojoj bi bilo ostvareno jedinstvo svih Slovena. U tom smislu pisao je i Cankovu.⁵²

⁵² Vidi: Ivo Jovičević, *O ljudima i događajima, Sjećanja jednog federaliste*, Cetinje, 1995, 140–164.

Poznato je iz drugih izvora da je odmah po rasturanju vojske u Italiji najveći dio Crnogoraca izrazio želju da se naseli u Rusiji i da je takve zahtjeve Italija odbacivala.⁵³ Đuro Batrićević u knjizi o generalu Gvozdenoviću, bez poziva na izvore, navodi da je Jovićevićeva inicijativa bila u stvari na Gvozdenovićev nagovor i da su čak postojali planovi o upadu u sovjetsku ambasadu u Rimu i traženju azila, kao i da se 12 viših crnogorskih oficira, i pored svega, uspjelo prebaciti u Sovjetski Savez. Neki od njih, poput Ivana Bulatovića i izvjesnog Simovića, postali su generali Crvene armije i učestvovali kao dobrovoljci u Španskom građanskom ratu 1936. godine.⁵⁴ I faktički vođa Božićnog ustanka u Crnoj Gori, koji je iz Italije bio izbjegao u Argentinu je tokom izbjegličkih dana maštao da se nađe u Rusiji. Popović se maja 1924. godine jadao Antu Gvozdenoviću da nije uspio stvoriti nikakvu organizaciju u Argentini zbog nedostatka sredstava i zato što je „ovdje radnički život upravo skitački“, odnosno stoga što se u traganju za poslom stalno mijenjalo mjesto boravka, te je tražio da ode u Rusiju, odakle bi mogao više raditi, ako ne drugačije ono pomoću „bugarskih i makedonskih organizacija“ ili, pak, da mu se pošalju „slova ćirilična i ostalo potrebno za štampu, da bi u svoje vrijeme mogao izdavati jedan list“.⁵⁵

Tokom boravka u egzilu crnogorski dvor i vlada su se suočavali sa velikom oskudicom i nedostatkom materijalnih sredstava, posebno od vremena uskraćivanja subvencija od strane saveznica Antante. Već tokom 1920. godine crnogorski

⁵³ Vidi: Todor Borozan, *Memoari*, rukopis.

⁵⁴ Vidi: Đuro Batrićević, *Dr Anto Gvozdenović, general u tri vojske*, Cetinje 1994, 208–209.

⁵⁵ *Ibid*, 280–281; Milivoje Popović, *Bijeli teror u Crnoj Gori 1918–1929*, Cetinje 1999, 180; Krsto Popović – Anto Gvozdenović, Argentina, 15. maja 1924.

zvaničnici su očajnički potraživali sredstva na sve strane, jer su prispjele fakture pristizale i troškovi rasli. Otuda i nastojanje da se dođe do novca koji je poslije smrti ruskog konzula u Firenci Kahla trebalo da pripadne crnogorskoj državi.⁵⁶ Radilo se o novcu koji je bio povjeren na čuvanje ruskom poslanstvu u Atini i koji je iz Soluna u Firencu prenio pomenuti ruski konzul. Generalni konzul Rusije u Italiji odbijao je da vrati pomenuti novac, izjavljujući da će ga poslati samo na osnovu sudske odluke. Tim povodom Plamenac je više puta tražio intervenciju od Islavina, ruskog poslanika pri crnogorskom dvoru.⁵⁷ Međutim, okolnosti su bile takve da se pomoć sa te strane nije mogla očekivati a ruski poslanik Islavin, kao i crnogorski zvaničnici su već bili prošlost u svijetu koji se mijenjao.

U grozničavom traganju za saveznikom crnogorska emigrantska vlada specijalizovala se za pogrešan izbor unutar kojeg je forma bila često važnija od sadržaja. U maju 1919. godine pokušala je da se nasloni na „majku Rusiju“, i to na onaj njen dio koji je bio na izdisaju. Ruskom poslaniku pri crnogorskom dvoru Islavinu izražena je solidarnost sa sudbinom carske Rusije i stavljeno do znanja da „Kraljevina Crna Gora priznaje za pravog predstavnika Rusije jedino Vladu Njegove Eksklencije g. Admirala Kolčaka, čije se sjedište za sada nalazi u Omsku.“⁵⁸ Odgovorio je Islavin na način koji je imao više značaja za čitaoce „Glasa Crnogorca“ nego za stvarnu suštinu ovih odnosa.⁵⁹ Sa druge strane, pokušavajući da budu pragmatični, crnogorski

⁵⁶ DACG, FEV, MID, Rim 1919–1920, Plamenac – Islavinu, Rim, 1. oktobra 1920. Radilo se o 90. 761 italijanskih lira koje su bile sekvestirane u jednoj banci u Firenci.

⁵⁷ Ibid, Plamenac – Islavinu, Rim, 12. oktobar 1920.

⁵⁸ Glas Crnogorca, br. 71, 1/14. jun 1919, 1, Jovan Plamenac – Islavinu, Neji kod Pariza 12. (25) maja 1919.

⁵⁹ Ibid, Islavin – Plamencu, Pariz, 16. (29) maja 1919.

emigranti su pokušavali privoljeti i vlasti Sovjetske Rusije i to na način kojim su pokušavali dokazati da komunizam stanuje i u Crnoj Gori. Reagujući na rezultate izbora u KSHS, odnosno Crnoj Gori u novembru 1920. godine koji su nekim zemljama, poput Francuske, bili osnov da priznaju odluke Podgoričke skupštine i da raskinu diplomatske odnose sa Crnom Gorom, crnogorska emigracija obratila vladi Sovjetske Rusije Memorandumom o samoopredjeljenju crnogorskog naroda. Da su Lenjinove ideje o samoopredjeljenju do otcepljenja stigle i do crnogorske emigracije ovo je više nego očigledan dokaz, a odgovor na to koliko je ona stvarno razumijevala te ideje bi morao sačekati mnogo šira i studioznija istraživanja. Dakle, opredjeljenje birača u Crnoj Gori za komunizam na izborima iz novembra 1920. poslužilo je crnogorskoj vladi kao dobar povod da se obrati Memorandumom o samoopredjeljenju crnogorskog naroda vladi sovjetske Rusije. Dok su u obraćanju zapadnim silama kritikovane tendencije ka komunizmu u Crnoj Gori, „koja nije imala ni radničku klasu“, u memorandumu sovjetskoj Rusiji navodi se da su ove tendencije posljedice toga što u Crnoj Gori „društveno uređenje počiva na bazi skoro komunističkoj“. U memorandumu su ponovljena opšta mjesta mnogo puta prezentirana u raznim obraćanjima velikim silama, ključni zahtjev o samoopredjeljenju crnogorskog naroda „bez prisustva srbijanskih vojnih i policijskih vlasti, a pod kontrolom, kako tih V. Sila, tako i pod kontrolom predstavnika slobodoumnih partija svih velikih naroda.“⁶⁰ Ideja o samoopredjeljenju crnogorskog naroda očigledno nastala pod uticajem Lenjinovog učenja, postala je aktuelna kod crnogorske emigracije tokom 1920–1921 godine. Memorandum slične sadržine je poslat kao odgovor Kraljevske vlade Crne Gore na govor Njegove ekscelencije grofa

⁶⁰ Šerbo Rastoder, *Skrivana strana istorije, Crnogorska buna i odmetnički pokret 1918–1929*, Bar 1997, knj. III, dok. br. 1343, str. 1632–1636.

Kerzona od Kedlstonea, održanog u Gornjem domu Parlamenta 11. marta 1920, po pitanju Crne Gore⁶¹, te uoči konferencije u

⁶¹ Radi se o raspravi vođenoj 11. marta 1920. godine koju je započeo lord Sidenham i u kojoj su učestvovali brojni poslanici, prijatelji Crne Gore, poput vikonta Gledstonea, Brajsa i drugih, koji su tražili da se Crnoj Gori omogućiti da se slobodno izjasni o svojoj budućnosti. Na kritike britanskih parlamentaraca u pogledu Crne Gore odgovorio je državni sekretar Kerzon tvrdnjom da je Mirovna konferencija detaljno razmatrala položaj Crne Gore 5. marta 1919, kada je primila njenu delegaciju, odbacivši optužbe da je britanska strana bila protiv Crne Gore. Kerzon je odbio zahtjeve da objavi Salisov izvještaj. Tvrdio je da je pitanje Crne Gore dio jadranskog pitanja i da će sa njim i biti riješeno. Smatrao je da Crna Gora ne može opstati kao samostalna država iz ekonomskih razloga i da njenim žiteljima treba dati šansu da se na izborima slobodno izjasne u kakvoj će državi živjeti. Pri tome je mislio na izbore za Ustavotvornu skupštinu u KSHS. U toj skupštini će i Crna Gora imati svoje predstavnike. *Vidi: Rastoder Šerbo, Crna Gora u egzilu II*, Podgorica 2004, 267–270. U Memorandumu se pored ostalog navodi: „Kraljevska vlada Crne Gore imala je čast da svojom notom od 21. januara 1920. podnesenoj na Mirovnoj konferenciji protestuje protiv eventualnog odobravanja plebiscita, zato što bi takav plebiscit bio uvreda časti Crne Gore, kao suverene, nezavisne i savezničke države. Istom notom vlada Crne Gore protestovala je protiv konačnog odobravanja nekog oblika autonomije Crnoj Gori na Mirovnoj konferenciji, što se moglo zaključiti iz govora ekselencije Bonar Loa 12. januara 1920, kao odgovor Ronaldu Meknilu, jer bi Crna Gora, koja je dobrovoljno vezala svoju sudbinu uz saveznike i tokom rata izgubila 50% svoje vojske i trećinu svog stanovništva, na taj način bila lišena čak prava na plebiscit, i to onakvog kakvo je dato neprijateljskim provincijama, kao što su Šlezvig i Šlezija.

U međuvremenu je crnogorska vlada sa velikim iznenađenjem shvatila iz govora Njegove ekselencije grofa Kerzona od Kedlstonea, kao odgovor na pitanje lorda Sidenhama u Gornjem domu Parlamenta 11. marta da članice velikih sila namjeravaju da riješe pitanje Crne Gore potpuno novim metodom, bez presedana u istoriji. Čini se, prema ovoj izjavi, da, ukoliko Vlada Crne Gore

dobro razumije, plemeniti grof već smatra Crnu Goru integralnim dijelom Jugoslavije pošto je izjavio da će se dati mogućnost crnogorskom narodu, kao i Jugoslovenima iz drugih krajeva, da slobodno izrazi svoje želje u vezi sa svojom sudbinom preko Ustavotvorne skupštine. Na drugoj strani, plemeniti grof tokom svog govora nije naveo ni jednu jedinu činjenicu koja pokazuje na koji bi način predstavnici Crne Gore, suverene i nezavisne države, mogli učestvovati na Ustavotvornoj skupštini Jugoslavije, koja je sasvim drugi suverenitet i nezavisna država.

Predstavnici Crne Gore mogli bi učestvovati u jugoslovenskoj ustavotvornoj skupštini samo ako Crna Gora slobodno izraženom voljom svog naroda postane dio jugoslovenske države. Međutim, narod Crne Gore do sada nije izrazio takvu želju. Čak je i sam plemeniti grof ovo priznao u Gornjem domu Parlamenta. Crnogorska vlada uzima slobodu da podsjeti britansku vladu na pasuse u govoru plemenitog grofa koji potkrepljuju gore navedenu činjenicu.

Njegova ekselencija grof Kerzon od Kedlston bio je tako dobar da izjavi: „Ja ne izražavam nikakvo mišljenje o tome kakav bi mogao da bude njihov stav (naroda Crne Gore) prema svom kralju, zato što to ne znam.“

Vlada Crne Gore je uvjerena da će se britanska vlada složiti sa njom da, kada plemeniti grof ne zna da li narod Crne Gore želi svoga kralja nazad ili ne, on, u skladu sa tim, ne može znati ni da li crnogorski narod želi za svojeg vladara kralja Petra od Srbije. Crnogorska vlada bi bila veoma srećna da provjeri na osnovu koje činjenice ili prava velike sile zasnivaju svoju namjeru da transformišu Crnogorce u podanike kralja Petra od Srbije kada plemeniti grof otvoreno priznaje da on ne zna da li oni žele kralja Nikolu ili ne.

II. Plemeniti grof još kaže: „... i ja mislim, prema tome, da njoj (Crnoj Gori) treba bar dati priliku, koja će joj se uskoro ukazati, da sa Jugoslovenima u drugim krajevima uzme učešća, ukoliko ona to želi, u stvaranju velike jugoslovenske države.“

Crnogorska vlada shvata da je Njegova ekselencija grof Kerzon priznao u gore navedenom pasusu da velike sile ne znaju da li narod Crne Gore želi da „stekne udio u stvaranju velike jugoslovenske države“. Prema tome, Vlada Crne Gore s pravom se pita: Na osnovu kojeg prava ili činjenice velike sile

moгу priznati Crnu Goru kao integralan dio Jugoslavije i tražiti da Crnogorci izraze svoju volju u jugoslovenskoj ustavotvornoj skupštini, kada iste sile čak i ne znaju da li je to želja crnogorskog naroda ili ne?

III. Plemeniti grof je priznao u svom govoru da takozvana Narodna skupština, koju je sazvala srbijanska vojska u Podgorici u novembru 1918. i koja je proglasila ujedinjenje Crne Gore i Srbije, nije bila zakonita. Čak i izvještaj grofa De Salisa, koji se može naći u Ministarstvu inostranih poslova, potvrđuje gledište da su ovu Nacionalnu skupštinu kreirale i kontrolisale srbijanske vlasti i nekoliko njihovih podmićenih agenata. U međuvremenu isključivo je odluka ove takozvane Narodne skupštine mogla biti data kao opravdanje od strane Mirovne konferencije za priznavanje Crne Gore kao integralnog dijela Srbije. Na isti način Mirovna konferencija nije priznala ovu lažnu narodnu skupštinu. Mirovna konferencija je dvama svojim aktima poništila lažnu odluku o ujedinjenju Crne Gore sa Srbijom. Prvo, kada je u januaru 1919. Vrhovni savjet odbio srbijanski zahtjev zasnovan na odluci takozvane Narodne skupštine da predstavlja Crnu Goru kao dio Srbije na Mirovnoj konferenciji. Vrhovni savjet je tako u principu priznao pravo Crne Gore na jednog delegata. Ovim je Vrhovni savjet priznao da još uvijek smatra Crnu Goru nezavisnom i suverenom državom.

Drugo, Mirovna konferencija je poništila odluku takozvane Narodne skupštine 22. januara, kada je, po želji Vrhovnog vijeća, Njegovo veličanstvo kralj Crne Gore, u saglasnosti sa svojom vladom, uputio poruku svom narodu preklinjući ga da prestane sa užasnim krvoprolićem i svakim oblikom otpora srbijanskim trupama, zato što su velike sile garantovale da će Crna Gora dobiti pravo na samoopredeljenje.

Tekst ove poruke poslao je Vrhovni savjet narodu Crne Gore.

Kraljevska vlada Crne Gore ima čast da pažnji britanske vlade preporučí nekoliko novih činjenica, iz kojih se jasno može vidjeti da su velike sile sve do sada smatrale Crnu Goru nezavisnom državom, a ne integralnim dijelom jugoslovenske države. U junu 1919, počasni član za Kanterberi, g-din Ronald Meknil, zapitao je u Donjem domu Parlamenta: Zar Vlada Velike Britanije nije omalovažila prava Crne Gore priznanjem Kraljevine Srba, Hrvata i

Slovenaca? Britanska vlada odgovara: „Pitanje Crne Gore sada se nalazi pred Mirovnom konferencijom i, prema tome, prava Crne Gore nijesu omalovažena priznanjem jugoslovenske države.“

U aneksu Zbirnog memoranduma od 9. decembra 1919, koji su potpisali prvi delegati Velike Britanije, Francuske i Sjedinjenih Američkih Država, navode se tri tačke:

„Pravo na kontrolu gradnje na rijeci Bojani daje se Vijeću Lige naroda, sa ovlaštenjem da povjeri posao ili Italiji ili državi Srba, Hrvata i Slovenaca pod posebnim ograničenjima. Pretpostavlja se da će za ovu namjenu Crna Gora postati dio države Srba, Hrvata i Slovenaca.“

Gore navedeni pasus jasno pokazuje da Mirovna konferencija ne smatra Crnu Goru dijelom Srbije, tj. Jugoslavije, već samo pretpostavlja da će ona to postati, naravno ukoliko crnogorski narod to poželi. U italijanskom memorandumu od 10. januara 1920. podnesenom premijerima Velike Britanije i Francuske nalazi se sljedeći pasus:

„Tout le système politique de la rive orientale de l'Adriatique, qui interesse vitalemment l'Italie, tel que les Puissances signataires du Traité de Londres l'avaient envisagé en 1915, a été depuis bouleversé par la constitution d'un grand Etat Yougo-slavs, qui menace même d'absorber le Monténégro...“

Ovom kategoričkom priznanju Italije da Crna Gora nije dio jugoslovenske države, britanska i francuska vlada nijesu napravile nikakvu primjedbu koja bi bila tome suprotstavljena, što znači da su čak i imale iste poglede kao Kraljevska vlada Italije.

U svjetlu svih ovih činjenica, Vlada Crne Gore duboko je uvjerena da će se britanska vlada složiti da ne postoji ni jedna jedina činjenica ili mogućnost koja bi dala razlog velikim silama da odjedanput počnu da posmatraju Crnu Goru kao dio Srbije, i da crnogorski narod, u skladu sa tim, treba da učestvuje na Ustavotvornoj skupštini jugoslovenske države. Da bi crnogorski narod učestvovao u jugoslovenskoj državi, mora mu se formalno omogućiti da se izrazi, tj. da li i pod kojim uslovima želi da postane dio Jugoslavije, zbog toga što nikad prije, ni u kakvoj prilici do sada, nije izrazio takvu volju. Postoje samo dvije metode koje omogućavaju crnogorskom narodu da izrazi svoju

volju. Prvi su izbori za crnogorski parlament, u skladu sa ustavom zemlje (uni-verzalno biračko pravo). Kako bi se obezbijedila sloboda izbora i sprovođenje parlamentarnih odluka, Vlada Crne Gore već je predložila Mirovnoj konferen-ciji da pošalje komisiju u Crnu Goru i da zemlju zaposjednu trupe Velike Britanije i Sjedinjenih Američkih Država.

Ukoliko velike sile, iz bilo kojeg motiva, ne namjeravaju da poštuju najele-mentarniji princip međunarodnog prava i svoje svečane obaveze o obnovi Crne Gore i njen suverenitet, koji je novembra 1918. zgazila vojska Antante pod komandom generala Franšea d'Eperea, preostaje samo jedan metod, a to je odobravanje plebiscita Crnoj Gori, savezničkoj i suverenoj državi, metod koji je primijenjen u neprijateljskim provincijama Šlezvig i Šlezija. Ukoliko bi se prihvatio ovaj plan, Srbija bi morala da se evakuiše iz Crne Gore uz povla-čenje svih civilnih i vojnih vlasti, kao što će biti primorana da se evakuiše iz grada Ragdesburga, koji pripada Austriji. Ovo je predložila britanska vlada, a odluka je donijeta na Ambasadorskoj konferenciji u Parizu 12. marta 1920; Rumunija je na isti način bila primorana da se povuče iz Mađarske; morao bi se garantovati bezbjedan povratak hiljadama Crnogoraca koji su našli utočište u Italiji i Albaniji, kao i svima koji su zatvoreni, internirani ili prisilno regru-tovani od strane Srbijanaca. Međunarodna komisija bi morala da obavi plebi-scit (kao što je bio slučaj u Šlezvigu i Šleziji) i država zaposjednuta od stane trupa velikih sila.

Treći metod za utvrđivanje volje u zemlji ne postoji.

Kraljevska vlada Crne Gore primijetila je iz nekoliko izjava u britanskom parlamentu zabrinutost da se ne omalovaži istinska volja crnogorskog naroda. Isto nastojanje preovladava među nekim veoma važnim francuskim predsta-vnicima. U međuvremenu metod utvrđivanja volje jugoslovenskog naroda kroz jugoslovensku ustavotvornu skupštinu predstavlja jedno od najvećih pot-cjenjivanja volje crnogorskog naroda. U jugoslovenskoj ustavotvornoj skup-štini Crnu Goru bi predstavljalo samo 20–25 članova, u poređenju sa 4–500 predstavnika drugih djelova Jugoslavije. Ova ogromna većina uvijek bi bila u poziciji da nametne bilo koju vrstu odluke crnogorskim predstavnicima. Pored toga, ovi predstavnici crnogorskog naroda u jugoslovenskoj ustavotvornoj skupštini bili bi izabrani pod uticajem i nadzorom srbijanskih vlasti i njihovih

San Remu 8. aprila 1920. godine.⁶²

Konferencija u Đenovi (10. april–19. maj 1922) shvatana je kao velika i posljednja šansa crnogorske emigracije, koja se u cjelini oslonila na razgranatu mrežu svojih konzula i komiteta za crnogorsku nezavisnost širom Italije i Evrope,⁶³ bez obzira na to što se Konferencija bavila isključivo ekonomskim pitanjima. Crnogorski konzuli u Italiji nastavljali su svoje aktivnosti rasturanjem publikacija, sakupljanjem potpisa, organizovanjem predavanja, formiranjem komiteta za Crnu Goru. Da bi crnogorsko pitanje bilo stavljeno na dnevni red Konferencije, bilo je potrebno da to učini predsjednik Konferencije. Delegacija Letonije poručivala je da će „rado podržati zahtjev Crne Gore u pogledu njenog prijema na Konferenciji u Đenovi, ako to pitanje stavi na dnevni red predsjednik Konferencije.“⁶⁴ Pored brojnih protesta komiteta za nezavisnost Crne Gore, D’Anuncija, Međunarodne lige za odbranu prava naroda, Lige prava čovjeka i građanina i brojnih drugih asocijacija, napisa u štampi, te prijema crnogorske delegacije od strane predsjednika Konferencije i generalnog sekretara, barona Avecana, i predsjednika sovjetske delegacije Čičerina, mnogo važnija je bila činjenica da niko od

okupacionih trupa i, u skladu sa tim, ne bi predstavljali istinsku volju crnogorskog naroda, zato što najmanje polovina crnogorskog naroda, onih interniranih, utamničeni i prisilno regrutovanih od strane Srbijanaca i svih onih koji su izbjegli pred srbijanskim terorom ne bi učestvovali na izborima. Drugi razlog je taj što bi srbijanske vlasti u Crnoj Gori ponovo primijenile iste metode korupcije i terora uz pomoć kojih su i sazvali tu ozloglašenu i nezakonitu Narodnu skupštinu u Podgorici u novembru 1918. godine.“

⁶² Vidi: Rastoder Šerbo, *Crna Gora u egzilu II*, Podgorica 2004, 276–282.

⁶³ Ibid, A. Carminati – S. E. le Ministre des Affaires Etrangeres du Montenegro, Milan, le 16 janvier 1922.

⁶⁴ Ibid, Pismo ministarstvu spoljnih poslova Crne Gore, Rapalo, Hotel Verdi, le 24 avril 1922.

velikih sila nije ni imao namjeru da pozove Crnu Goru da učestvuje. Crnogorska delegacija je tvrdila da je takva odluka potvrđena na tajnoj sjednici 10. maja 1922. godine, na kojoj je potvrđen spisak pozvanih zemalja, utvrđen još na Konferenciji u Kanu (4–13. januar 1922), i dalje gajeći iluziju da je crnogorsko pitanje još otvoreno. Ipak, na samoj Konferenciji pominjana je i Crna Gora. Sovjetski predstavnik Čičerin je u noti od 30. aprila pominjao Crnu Goru, a sovjetska delegacija je postavljala pitanje zašto ona nije pozvana kao učesnik. Ujedno je jugoslovenska država optužena da ugnjetava Hrvate, Makedonce i Crnogorce. Na to je reagovala jugoslovenska delegacija pismom Čičerinu od 4. maja, u kojem se navodi da je Crna Gora presudila o svojoj sudbini odlukama Velike narodne skupštine od 26. novembra 1918. godine. Predsjednik vlade Vučinić iz Rima je poslao telegrafsku zahvalnicu Čičerinu, dok je dr Pero Šoć sovjetskoj delegaciji uručio notu u kojoj je zahvaljivao na angažmanu u korist Crne Gore.⁶⁵

Međutim, kao i druga, i ovo obraćanje je ostalo bez adekvatnih odgovora. Iluzija o nesebičnoj pomoći Rusije, ostala je samo u glavama rijetkih romantičnih Crnogoraca i u glavama njihovih potomaka. Naime, i ova velika sila je svoju politiku usaglašavala iznad svega sa svojim interesima i potrebama.

⁶⁵ Vidi: *Glas Crnogorca*, br. 96, 18. jula/1. jula 1921, 10, „Rusija za Crnu Goru“.